

М.: Дело, 1993.– С.72

10. Улюкаев А. Демократия, либерализация и экономический рост // Вопросы экономики. - 1997. – №11. – С. 4-19

11. EBRD. Transition Report 1999. Ten Years of Transition. – L. – 1999. – p.7

12. Verdier T. Models of political economy of growth: A short survey // European Economic Review. 1994. – v.38. – N 3/4 – P. 757–763.

13. Роль держави в довгостроковому економічному зростанні / За ред. д.е.н. Б.Є.Кваснюка. – К.:Ін-т екон.прогнозув. Х.: Форт, 2003. – С.200-201

14. Fallows J. What Is an Economy For? //The Atlantic Monthly. – 1994. – Vol.273. – № 1. – P. 76-92.

15. Bjørnskov C. and Svendsen G.T. Why Does the Northern Light Shine So Brightly? Decentralisation, social capital and the economy. – Aarhus School of Business. – 2002. – p.6.

16. Hellman J. Winners Take All: The Politics of Partial Reform in Postcommunist Transitions // World Politics. – 1998.- V. 50(2). – pp. 203-34.

17. Д.Норт Інституції, інституціональна зміна та функціонування економіки. – К.:Основи,2000. – 198 с.

18. Бланкарт Ш. Державні фінанси в умовах демократії. Вступ до фінансової науки. – К.: Либідь, 2000. – С.234.

19. Эггертссон Т. Экономическое поведение и институты / Пер. с англ. - М.: Дело. – 2001.– С.96

20. Стратегічні перспективи реформ. – Виступ Президента України Л. Кучми на науково-практичній конференції “Стратегія сталого розвитку та структурно-інноваційної перебудови ук-

раїнської економіки (2004 - 2015)”// Урядовий кур’єр. – 2004. – №80. – С. 5-8.

21. Schnitzer A. Nations in Transition 2003: Milestones // www.freedomhouse.org.

22. Ивженко Т. Обыкновенный Кучмизм // Независимая газета. – 20.05.2005.

23. Понасенков Е. Россия: обыкновенный фашизм? // «Коммерсантъ-Власть». – 2003. – №46(546). – 24/11/2003.

24. Геєць В. Взаємодія довіри і розвитку // Економічна теорія. – 2005. – № 2. – С.10.

25. Пинчук В. Капитал // Зеркало недели. – 2005. – № 49. – С. 5.

26. Мацука А.Черные списки Ющенко // "Новая политика". –22.04.2005–http://novopol.ru/

27. Glaeser E., Sheinkman J., and Shleifer A. The Injustice of Inequality. – National Bureau of Economic Research. – 2002. – Working Paper 9150.

28. Коломойцев-Рыбалка В. Взгляд в будущее. Гражданское общество: научные критерии и украинская перспектива. – К.:Молодь. – 2002.

29. Wolf D. A 21st century revolt //Guardian. – May 13, 2005.

30. Економічний розвиток України: інституціональне та ресурсне забезпечення: монографія/О.М.Алимов, А.І.Даниленко, В.М.Трегобчук та ін. – К.: Об’єднаний ін-т економіки НАН України, 2005. – С.110.

31. Геєць В. Інституційні перетворення і суспільний розвиток // Економіка і прогнозування. – 2005. – №2. – С.15

32. Kaufman D. 10 Myths About Governance and Corruption // Finance and Development. – September 2005. – p. 42

Статья поступила в редакцию 16.01.2006

І.О. КУРИЛО, к.е.н., ст. наук. співр.,

Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України

СТАНОВЛЕННЯ НОВОГО „КЛАСУ ЗНАННЯ” В УКРАЇНІ: МАКРОЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ, ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ПАСТКИ, ПОШУКИ ВИХОДУ

Інформація є найбільш демократичне джерело влади

О. Гоффлер

Однією з відмітних рис сучасного етапу цивілізаційного розвитку є зростаюча залежність економічних результатів від наявних умов формування та реалізації людського потенціалу, від цілеспрямованості й узгодженості дій індивідів і соціально-економічних груп населення. Непересічну роль інституціональних факторів відтворення людського потенціалу й перетворення останнього на провідну рушійну

силу, а його освітньо-професійної складової – на головний ресурс економічного розвитку переконливо демонструє новітній соціально-економічний досвід розвинутих постіндустріальних країн.

Сталість економічного розвитку, що здійснюється на інноваційній основі, визначається ефективністю функціонування інституці-

© І.О. Курило, 2006

ональної системи, яка охоплює різні сфери життєдіяльності населення. З боку економічної підсистеми найважливішими складовими забезпечення інноваційного розвитку є механізм ринкової конкуренції й надійність забезпечення прав власності, а також інститути, що заохочують мобільність робочої сили, швидко передавання науково-технічної інформації та впровадження нових технологій [1, с. 29-30]. Водночас, дотримуючись постулатів інституціонального підходу та представляючи соціально-економічну еволюцію крізь призму конкуренції інститутів, маємо визнати, що, за збереження функціональної значущості ринку й іманентних йому конкурентних механізмів, на постіндустріальній стадії (що її ряд авторів безпідставно характеризують як „посткапіталістичне” або й „постекономічне” суспільство)² тональність у соціально-економічному розвитку все більшою мірою задають вже не суто економічні, а істинно соціальні інститути, які повніше реалізують інтереси різних соціальних класів та верств.

В епоху інтелектуалізації виробництва й багатьох сфер життєдіяльності у цілому, до центру суспільного життя, визначаючи його стиль і темпи (у тому числі і в економічній царині), все більше тяжіють соціальні інститути освіти й науки. Об’єктивною основою цього є макроекономічні зміни у структурі виробництва і зайнятості „на користь” високотехнологічних секторів економіки, успішне використання нових знань для вдосконалення технології й організації виробництва (що дало поштовх суттєвому зростанню продуктивності праці), розвиток процесів, що їх П. Друкер позначив як „...використання знання до виробництва нових знань, ...для систематичних нововведень й новаторства” [2, с. 95]. В умовах, коли науково-технічні знання, нові технології і й інформація стають основою економічного зростання і соціального прогресу, високоосвічені верстви населення, залучені у створення інформаційних технологій, розвиток і розширення нових знань, відіграють непересічну роль у переструктуруванні суспільства і, зростаючи чисельно, перетворюються на ядро нової соціальної ієрархії, що базується на знанні, інтелектуальному капіталі, формують основу нового “класу знання”

² Так, ще Т. Парсонс розцінював диференціацію бізнесу і корпусу професіоналів як передвістя кінця епохи „здірницького капіталізму”, а Р. Хейлбронер вважав, що розповсюдження науки й наукоємної техніки створює основу для нового суспільного порядку, який розвиває капіталізм.

(Д. Белл). При цьому інститути освіти (зокрема, вищої) та науки уособлюють собою ту незалежну інституціональну базу, яка знаходиться за межами попереднього домінуючого порядку і є необхідною основою формування даного нового класу [3, с. 315]. Відповідно, стан соціальних інститутів освіти й науки (покликаних передавати накопичені й генерувати нові знання, навички, інформацію; здійснювати селекцію й забезпечувати стратифікацію індивідів за меритократичним принципом) та ступінь освіченості й соціально-професійний склад населення належать до основних осей системи координат постіндустріального суспільного простору.

Слід зважати однак, що ступінь затребуваності інтелектуального потенціалу населення, можливості його реалізації значною мірою залежать від умов-обставин макроекономічного характеру – основних економічних пропорцій та відповідної макроструктури зайнятості населення, від обсягу інвестиційно-інноваційного попиту, від структури попиту на робочу силу (і, зокрема, частки робочих місць високої освітньо-кваліфікаційної ємності), зрештою, від загального рівня добробуту, стандартів оплати праці, детермінант та ступеня майнового розшарування населення.

В останнє п’ятиріччя в Україні, на тлі усвідомлення необхідності інноваційної переорієнтації економічного розвитку, здійснення прориву у постіндустріальне глобальне економічне середовище, значно активізувався дослідницький інтерес до проблем модернізації економіки і, зокрема, структурних макроекономічних зрушень [4; 5, с. 58-67, 136-160; 6] та інституціональних передумов інноваційного розвитку [1, 7, 8 та ін.]. Однак учені-економісти зосереджуються переважно на проблемах становлення ефективних економічних інститутів, при цьому взаємозалежностям економічного розвитку й соціальної організації, питанням формування суб’єкта нової економіки приділяється менше уваги. Не випадково й досвід дослідження „інституціональних пасток” трансформаційного соціуму переважно обмежується аналізом функціонування неефективних інститутів в економічній царині [9, 10].

Водночас період виходу з економічної кризи позначився закономірним посиленням уваги спеціалістів різних напрямів до питань функціонування й розвитку вітчизняної системи освіти [11; 12, с. 215-240; 13 та ін.] і, поряд з цим, – до проблематики людського капіталу та його інтелектуальної складової [14, 15 й ін.]. При цьому місце і роль „класу знання” (нового середнього класу) у соціально-економічній

структурі населення нині розглядається переважно тими вітчизняними авторами, які представляють соціологічну традицію вивчення цієї проблеми [16, с. 200-225; 17, с. 20-26, 35-36].

У даній роботі ми поставили за мету, застосувавши інституціональний підхід та базуючись на розробках вітчизняних учених щодо різних аспектів модернізації економіки, оцінити макроекономічні передумови й фактори становлення нового „класу знання” в Україні, а також виявити ті перешкоди формуванню відповідних соціально-економічних верств населення, які зумовлені наявністю „інституціональних пасток” в освітньо-професійній царині.

У нашій країні ще до початку ринкових перетворень був накопичений значний інтелектуальний потенціал, носії якого за наявності сприятливих передумов (макроекономічного та інституціонального характеру) могли б трансформуватися в ядро „нового середнього класу”. Однак збереженню, оновленню й примноженню інтелектуального капіталу в Україні стають на заваді як макроекономічні проблеми, так і певні дисфункції соціальних інститутів (зокрема, освіти й науки), тісно пов’язані з аномальними ефектами пострадянської суспільної трансформації.

Ринкові перетворення в Україні не призвели до модернізації її економіки. Протягом перехідного періоду відбулося погіршення й без того відсталого технологічного складу виробництва, зберігається його висока матеріало-, енерго- і трудомісткість, зростання виробництва вже у поточному десятиріччі відбувається переважно на старій техніко-технологічній базі, без широкомасштабного розповсюдження нових технологічних укладів, істотного зростання продуктивності праці, адаптації до екологічних викликів тощо.

Відтак провідні місця у макроструктурі зайнятості населення України лишаються за тими видами економічної діяльності, що належать до сфери матеріального виробництва, – промисловістю та сільським, лісовим господарством і мисливством. За внеском у загальну чисельність зайнятих їх нині поступово наздоганяє оптова й роздрібна торгівля, торгівля транспортними засобами, послуги з ремонту, що належать до найбільш консервативного й трудомісткого сегменту сфери ринкових послуг. Серед інших видів економічної діяльності доволі помітним внеском у структуру зайнятості у нашій країні традиційно відзначається освіта, що репрезентує сферу переважно неринкових соціальних послуг. При цьому найбільш відмітною архаїчною рисою макроструктури

зайнятості в Україні, що вирізняє її на тлі секторально-галузевого розподілу зайнятого населення розвинутих країн світу³, є саме високий рівень сільськогосподарської зайнятості, у тому числі надмірна поширеність низькопродуктивної самозайнятості населення в особистих селянських господарствах (ОСГ). Варто зазначити при цьому, що доволі значна частка інституціонального сектора домашніх господарств у структурі сукупної праці сформувалась в Україні у перехідний період саме на тлі розширення виробництва в ОСГ та домогосподарствах внаслідок реалізації населенням стратегій вимушеної адаптації до специфічних вітчизняних ринкових умов.

Деформація галузевої структури зайнятості населення України корелює з надто високою часткою представників найпростіших професій⁴ (які виконують прості завдання з використанням ручних інструментів, у деяких випадках із значними фізичними зусиллями), і серед них особливо багато зайнятих у вітчизняному екстенсивному сільськогосподарському виробництві, а також – у видобувних галузях (тобто у межах первинного сектора економіки).

У цілому ж ринкові перетворення в Україні обумовили скорочення частки галузей матеріального виробництва (і у структурі ВВП, і у макроструктурі зайнятості) та відповідне підвищення частки сфери послуг, однак це відбувалося, по-перше, на тлі певної деіндустріалізації й, зокрема, скорочення наукомісткого промислового виробництва і, відповідно, „внутрішньої міграції” кваліфікованої робочої сили із наукомістких галузей та, по-друге, шляхом переливу капіталу й зайнятих у ті галузі, що у період швидких інституціональних змін дозволяють присвоювати високі рентні доходи (і, зокрема, у торгівельно-посередницьку діяльність).

На тлі розвинутого світу Україна на початку 2000-х вирізнялася ще значно нижчою часткою зайнятих у галузях, які надають пере-

³ У цілому ж у сукупності розвинутих країн світу частка зайнятих у сфері послуг наприкінці 1990-х років наближалась до 2/3 від усіх зайнятих, у той час як у країнах з транзитивною економікою — до 45% [18, р. 110]. Згідно з авторською оцінкою за даними Всеукраїнського перепису населення, у третинному секторі економіки на початку 2000-х було зайнято четверо з кожних дев’яти зайнятих в Україні.

⁴ Згідно з підсумками обстежень економічної активності населення за 2004 рік представники найпростіших професій становили майже п’яту частину зайнятих в Україні.

важно ринкові послуги, у тому числі у сфері регулювання фінансових трансакцій й забезпечення функціонування ринку (фінансове посередництво, страхування, операції з нерухомістю та ін.), а також послуги інноваційно-інформаційного характеру, як-от: у сфері інформатизації; у царині досліджень і розробок; різні види ділових послуг тощо. А тим часом зайнятість саме у даному сегменті сфери послуг, пов'язаному з розповсюдженням інформації та розширенням комунікацій, з виробництвом знань і нововведень, індустрією переробки і передачі інформації, рекламним, довідковим і бібліографічним обслуговуванням; зі страхуванням, наданням фінансових і консультаційних послуг, державним управлінням тощо, відображає рівень розвитку інформаційного сектора економіки, в якому зосереджена основна маса робочих місць високої освітньо-кваліфікаційної ємності. У розвинутих країнах зайняті у даному секторі відзначаються найбільш високим рівнем оплати праці й підприємницького доходу [18, р. 148-151; 19, с. 522-524], міцними гарантіями зайнятості та найкращими її перспективами, більшою стабільністю позицій на ринку праці й у складі „нового класу знання”[19, с. 516, 522; 20, с. 26-27].

В Україні ж адекватному зростанню зайнятості в інформаційному секторі перешкоджає, по-перше, недостатність ринкової інфраструктури⁵ та відсутність інституціональних передумов для розвитку інноваційного виробництва у цілому та, по-друге, недотримання (у реальності) принципу пріоритетності розвитку сфери демогенерування, пов'язаної з відтворенням якості людського потенціалу (як-от: послуги охорони здоров'я та рекреації, освіта, довідково-бібліографічне обслуговування, колективні, громадські послуги й ін.). Про це насамперед свідчить низький рівень оплати праці, який дестимулює зайнятість у галузях даної сфери, що відзначаються доволі високим попитом на кваліфіковану робочу силу й високим освітнім рівнем зайнятих. До речі, саме традиційна недооцінка складної висококваліфікованої праці, низькі стандарти заробітної плати у цілому є чи не найбільш болючою соціально-економічною проблемою, що негативно впливає на можливості формування нового середнього класу в Україні за зразком розвинутих країн.

⁵ Що, крім того, корелює зі значними розмірами трансакційних витрат, неефективним функціонуванням товарних ринків, тобто з ознаками неефективної у цілому інституціональної системи.

Стимує накопичення інтелектуального капіталу, розширене відтворення нового „класу знання” в Україні й порівняно низький попит на висококваліфікованих працівників, дефіцит робочих місць високої освітньої ємності. У цілому неоднозначними слід визнати зміни, які відбулися у структурі попиту на робочу силу (за категоріями робочих місць) вже за ті роки, що минули у поточному сторіччі: на тлі певного збільшення у загальному числі вакансій частки робочих місць для службовців (з 24,2% у 2001 р. до 28,2% – у 2005-му), водночас мало місце підвищення у структурі попиту питомої ваги місць, які не потребують професії, спеціальності — з 6,1% (2001 р.) до 9,6% (2005 р.). Найбільш значний попит на низькокваліфіковану робочу силу в Україні пред'являють такі види економічної діяльності, як сільське господарство, операції з нерухомістю і здавання під найм, колективні, громадські й особисті послуги, готельний і ресторанний бізнес та торгівельно-посередницька діяльність, що засвідчує їх трудомісткість та екстенсивний характер розвитку.

Не менш істотною проблемою, що негативно впливає на відтворення якісних параметрів „класу знання” і протидіє безперешкодному рекрутуванню до цього класу представників пострадянської інтелігенції, є відсутність традицій та можливостей (у тому числі фінансових) щодо продовження навчання впродовж усього життя.⁶ Однак у рамках даної роботи нам хотілося б більш детально зупинитися саме на проблемі доступу представників різних соціальних верств населення до здобуття якісної освіти, оскільки вона особливо загострилась в Україні у трансформаційний період і суттєво позначається на можливостях реалізації інститутом освіти найважливішої (з точки зору формування соціально-економічної структури населення) функції відбору індивідів за меритократичним принципом (тобто за особистими здібностями, працездатністю тощо) і розташування їх на „сходинах” соціально-економічної ієрархії суспільства.

Посилення майнового розшарування у перехідний період в Україні супроводжувалося, з одного боку, масовою маргіналізацією і зниженням соціального статусу представників колишньої радянської інтелігенції (у тому числі й більшості працівників системи освіти), а з іншого — появою прошарку заможних „нових українців”, перші „хвилі” яких зазвичай не ви-

⁶ Що, до речі, зумовлює протидію реструктуризації праці з боку широкого загалу працюючих в Україні.

різнялися освіченістю чи ж багатством культурного споживання. Майнова поляризація населення в умовах зниження якісних вимог в освітній сфері у кризовий період поставила у найбільш вигідне становище заможних споживачів освітніх послуг та нащадків тих, хто володіє соціальним капіталом у вигляді „потрібних зв'язків” та знайомств.

На цьому тлі значного поширення у вітчизняному освітньому просторі набули неефективні соціальні норми та неформальні правила. Серед них, зокрема, існуючі практики „доплати” за отримувани оцінки, за успішне складання іспитів (у тому числі при вступі до ВНЗ) і за елементи відзнаки (грамоти, медалі тощо), а також моделі взаємовідносин з приводу фактичної „купівлі” кваліфікаційних робіт (курсівих, дипломних, дисертацій) та лобювання їх захисту. Згадані неформальні правила уособлюють собою типові „інституціональні пастки”, тобто неефективні стійкі норми (інститути) [21, с. 7]. Неефективність та шкідливість вищезгаданих норм і правил, що ведуть до протиприродного зміщення критеріїв відбору й оцінки учнів, до втрати школою необхідної соціальної толерантності, підриву престижу вищої освіти, авторитету та результативності науки, до розповсюдження непрофесіоналізму, не викликає сумнівів. Поширеність же корупції у системі освіти, нерозвинутість конкуренції навчальних закладів за контингент обдарованих і перспективних учнів та студентів, за якість навчання й навчальних сертифікатів та недемократичність взаємовідносин між педагогами й учнями „підтримують” ці інституціональні пастки і забезпечують їх сталість.

Взагалі ж фундаментальними чинниками формування інституціональних пасток у вітчизняній системі освіти і науки у перехідний період виступили: з одного боку – низький рівень доходів учителів, викладачів та науковців, обмежені можливості-альтернативи прикладання їх праці в інших сферах; з іншого – поява заможних прошарків населення, здатних і бажаючих заплатити за дипломи та інші „вірчі грамоти”, що підвищують соціальний статус.

Як при формуванні будь-якої інституціональної пастки, певну роль тут відіграли й організаційні та соціетальні чинники. Серед перших слід відзначити: відсутність дієвої системи відповідальності та покарань (для обох сторін угоди) за купівлю–продаж „липових” навчальних сертифікатів; дію інституціональних правил гри „на користь” такої купівлі, як-от: необхідність диплома про вищу освіту для працевлаштування (навіть на ті робочі місця у коме-

рційному секторі, де вища освіта потрібна лише формально); потреба у збільшенні випуску „спеціалістів” третьосортними ВНЗ для підтримання їх іміджу та задоволення комерційних інтересів; можливість отримати відстрочку від служби в армії для очних студентів та аспірантів тощо. А байдужість соціального оточення до існуючих неправових практик або ж навіть мовчазне їх схвалення вкупі з поширенням у середовищі можновладних та матеріально-забезпечених осіб імідж-стандартів, що передбачають як мінімум наявність вищої освіти, частіше – наукового ступеня чи й вченого звання, уособлюють собою ті соціетальні чинники, які підтримали процес виникнення досліджуваних інституціональних пасток.

Справедливості заради зазначимо, що ряд чинників із складу вищезазначених впливав на соціальну взаємодію в освітньому просторі й раніше, натикаючись, однак, принаймні на дію рестриктивних механізмів (контролю, санкцій). У період же ринкових трансформацій, в умовах суспільної аномії (неврегульованості, невпорядкованості) й орієнтації індивідів на задоволення лише особистих короткострокових інтересів, сукупність чинників формування й підтримання згаданих інституціональних пасток досягла своєї „критичної маси”.

Укоріненню відповідних неправових норм і практик сприяла дія ефекту навчання, зокрема розширення „чорного” ринку кваліфікаційних робіт і значне полегшення виходу на нього, збільшення загального числа учасників угод щодо нелегальної оплати вступу до ВНЗ на „бюджет” і таке інше.

Умови перехідного періоду викликали до життя і такий механізм підтримання даних інституціональних пасток, як ефект сполучення, що насамперед виявився у зниженні вимог до студентів та здобувачів, а також якості викладання (особливо у багатьох новітніх комерційних ВНЗ); у руйнації, значною мірою, об'єктивних критеріїв і принципів оцінки знань тощо. До речі, подолання інституціональних пасток у сфері освіти й науки за допомогою лише санкцій (наприклад, боротьби з корупцією у ВНЗ) значно ускладнюється через наявність ще одного специфічного прояву ефекту сполучення. Йдеться про те, що розрахунки на ринку екзаменаційних та дипломно-дисертаційних послуг далеко не завжди приймають грошово-матеріальну форму, а подеколи виступають у вигляді бартерних угод щодо взаємного обміну послугами такого роду або ж формально безплатного надання цих послуг особам, які володіють певними організаційно-

адміністративними і (або) фінансовими ресурсами, у розрахунку на потрібну послугу у відповідь.

З розширенням практик оплати або ж бартерних угод, пов'язаних зі складанням іспитів та захистом кваліфікаційних робіт, все складніше буває „обійти” згадані інституціональні пастки тим, хто обирає чесний (він же „обхідний”) шлях. Адже через дії осіб, зацікавлених у збереженні й зміцненні системи платних (або бартерних) каналів отримання оцінок, дипломів, наукових ступенів, витрати сил, часу та нервів претендентів, які йдуть чесним шляхом, виявляються значно більшими, ніж грошові витрати тих, хто підкоряється неформальним нормам та правилам. У цьому, власне, виявляється дія ефекту координації як механізму, що підтримує дану інституціональну пастку. Додаткову стійкість їй надає й ефект культурної інерції, тобто небажання суб'єктів навчального процесу (причому зазвичай обох його сторін) змінювати стереотипи поведінки.

Вплив інституціональних пасток в освітній сфері на процес становлення та якісні характеристики нового „класу знання” в Україні був би не таким суттєвим, якби відповідна система відносин і підтримуючі її механізми не „мігрували” за межі власне освіти у соціально-трудову сферу. Як приклад можна навести надзвичайно поширені практики працевлаштування „по блату” на „тепленькі” й високооплачувані робочі місця, куди претенденти з „потрібними” зв'язками або ж фінансовими ресурсами потрапляють незалежно від наявних вмій, досвіду та реального освітньо-професійного потенціалу. При цьому часто некомпетентний, але „потрібний” (з огляду на зв'язки чи впливовість покровителів) спеціаліст може як завгодно довго „паразитувати” (як у державній установі, так і у приватній фірмі) на тому чи іншому „міцному професіоналі”, який до того ж числиться його підлеглим.

Серед основних чинників формування інституціональної пастки подібного типу – дефіцит належно оплачуваних робочих місць у сфері прикладання висококваліфікованої найманої праці, все ще непересічна значущість владних, адміністративно-організаційних ресурсів окремих осіб, чинники ментального характеру (у тому числі недостатній діяльнісний потенціал та заповзятливість рядових професіоналів, своєрідна „рабська” психологія тощо). Що ж до наслідків дії такої інституціональної пастки, то її функціонування перешкоджає природному меритократичному відбору до лав „пануючого класу” знаннєвого суспільства,

сприяє поширенню непрофесіоналізму, згубно впливає на мотивацію до високопродуктивної інтелектуальної праці.

Перспективи поступового виходу із інституціональних пасток в освітньо-професійній царині вбачаються не тільки у використанні такого типового способу подолання неефективних інститутів, як санкції (хоча б тому, що їх застосування у ряді випадків „натикається” на латентний характер відповідних моделей взаємовідносин). Необхідне послідовне здійснення відповідних інституціональних реформ, змін у системі вимог і критеріїв (відбору та оцінки) з орієнтацією на формування оновлених інститутів освітньо-професійної сфери на основі задіяння механізмів високої репутації. Особливого значення у контексті згадуваних інституціональних реформ набуває демократизація вищої школи: систем вступу молоді до ВНЗ, стосунків між основними партнерами навчального процесу тощо, а також правова забезпеченість та „прозорість” процесів розподілу дипломів й інших винагород. До речі, виходу із згадуваних інституціональних пасток можуть сприяти і такі чинники, як загальна стабілізація соціально-економічної ситуації й інституціональної структури (що зазвичай веде до визрівання репутаційних механізмів), підвищення рівня соціальної активності населення, розвиток громадянського суспільства.

Зразки ж дії механізму піклування про високу репутацію університету або ж наукової організації дає досвід західних країн, де наявне конкурентне середовище на ринку освітніх послуг, де, скажімо, науковий ступінь котирується у залежності від наукової ваги установи, що його присвоїла, ВНЗ старанно виявляють найобдарованіших і найперспективніших студентів, а солідні компанії–роботодавці конкурують за випускників найбільш престижних університетів та інших навчальних закладів з високою репутацією. Саме такий природний відбір найдостойніших на кращі робочі місця і є необхідною умовою становлення в Україні сильного і дійсно професіонального „нового класу знання”, поступового перетворення освітньо-професійних ресурсів, знань та інформації на більш демократичне джерело влади.

Література

1. Шовкун І.А. Передумови інноваційного розвитку економіки з позицій інституціонального підходу // Економічна теорія. – 2004. – №4. – С. 22-38.
2. Друкер П. Посткапиталистическое общес-

тво // Новая постиндустриальная волна на Западе. – М.:Academia, 1999. – С. 70-100.

3. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: опыт социального прогнозирования. – М.: Academia, 1999. – 956 с.

4. Кваснюк Б. Структурна перебудова економіки та її ресурси // Економіка України. – 2003. – №11. – С.18-28.

5. Чухно А.А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України – К.: Логос, 2003. – 631 с.

6. Єрохін С.А. Структурна трансформація національної економіки (теоретико-методологічний аспект). /Наукова монографія/ – К.: Видавництво „Світ знань”, 2002. – 528 с.

7. Геєць В.М. Інституційні перетворення і суспільний розвиток // Економіка і прогнозування. – 2005. – №2. – С. 9-36.

8. Голиков В. И. Намерения, реалии, возможности и пути реализации инновационной стратегии развития экономики Украины// Економіка і прогнозування.– 2004. – №1. – С.31-38.

9. Гайдай Т.В. Інституційно-еволюційний підхід у дослідженні суті та суперечностей перехідних економік // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: економічна. Випуск 89-1. – Д.: ДонНТУ, 2005. – С. 66-72.

10. Ляшенко В.І. Інституційні пастки перехідної економіки// Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: економічна. Випуск 89-1. – Д.: ДонНТУ, 2005. – С.178-184.

11. Кравченко І.С. Трансформація освіти як фактор трудовозбереження // Гуманітарна освіта: досвід і проблеми (Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції „Трансформація гуманітарної освіти”) – Ужгород, 1999. – С.271-274.

12. Людський розвиток в Україні: 2003 рік

(колектив авторів)/ Щорічна науково-аналітична доповідь/ За ред. Е. М. Лібанової. –К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, Держкомстат України, 2004. – 290 с.

13. Геєць В.М. Характеристика перехідних процесів до економіки знань // Економіка України. – 2004. – № 4 - 5.

14. Грішнова О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки. – К.: Т-во “Знання”, КОО, 2001. –254 с.

15. Антонюк В.П. Людський капітал як чинник інноваційної активності// Формування ринкової економіки: Зб.наук. праць. Т.1. Сучасні технології управління людськими ресурсами. – К.: КНЕУ, 2005. – С.13-19.

16. Куценко О. Д. Суспільство нерівних. Класовий аналіз нерівностей у сучасному суспільстві: Спроби західної соціології. – Харків: Вид-во Харківського університету ім. В.Н. Каразіна, 2000. – 316 с.

17. Симончук Е. В. Средний класс: люди и статусы. – К.: Ин-т социологии НАН Украины, 2003.-464 с.

18. World Employment Report 2001 (Life at Work in the Information Economy)–ILO:Geneva, 2002.– 371 p.

19. Райх Р. Труд наций. Готовься к капитализму XXI века// Новая постиндустриальная волна на Западе. – М.: Academia, 1999. – С. 509-527.

20. Классовое общество. Теория и эмпирические реалии / Под ред. С.Макеева. – К.: Ин-т социологии НАН Украины, 2003. – 258 с.

21. Полтерович В. М. Институциональные ловушки: есть ли выход // Общественные науки и современность – 2004. – №3. – С.5-16.

Статья поступила в редакцию 13.01.2006

**Ю.Н. ПЕТРУШЕНКО, к.э.н., доцент,
Сумский государственный университет**

СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ ФАКТОРЫ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ВЛАСТИ

Проблема эффективности экономической власти является сегодня в Украине без сомнения одной из наиболее актуальных и обсуждаемых в средствах массовой информации. В то же время можно выделить всего лишь несколько фундаментальных работ, выполненных отечественными учеными за последнее десятилетие в этой области знаний. Прежде всего, это

исследования Г.В.Задорожного (Харьков, 1996) [1] и В.В.Дементьева (Донецк, 2003)[2]. По мнению В.В.Дементьева, “власть, которая является одним из основных объектов анализа в политических и социологических науках, далеко не стала такой в экономических науках”[3, с.17], поэтому “власть нужно изучать” и “ана-

© Ю.Н. Петрушенко, 2006